

"NOAPTEA DE SÂNZIENE" OR THE TRANSGRESSION OF THE FRONTEER BETWEEN EXISTENTIAL AND FANTASTIC PROSE

Mihaela Rusu, PhD Candidate, "Dunărea de Jos" University of Galați

Abstract: Mircea Eliade, defined as a "spirit of amplitude", synchronised his writings with the European literary spirit, being modelled on Gide and Joyce, as well as with the universal cultural spirit and imagery, showing interest in myths and the archaic human behavior reborn in the soul of the modern man.

In the middle of the twentieth century (1949-1954), Eliade writes "The Forbidden Forest", a text that was meant to be his masterpiece, in essence an initiation novel, where the author intertwines, when building his characters, the aesthetics of the existentialism with the erudite fantastic and the feeling given by the specificity of national identity, so that the final result can illustrate a phenomenon of the "coincidentia oppositorum" type.

Keywords: European, universal, myth, the archaic man, coincidentia oppositorum

Pentru Eliade, romanul se dorește a fi opera sa capitală și, de aceea, el transpune în paginile cărții întreaga sa concepție despre literatură, știință și viață. Ca formulă românească el păstrează în linii mari preferința pentru proza existențială, dar totodată experimentează pentru prima dată și narațiunea mitică. În prefața la ediția englezească a romanului, „Eliade conchide că există o « nevoie organică » pentru a visa, pentru mitologie și narațiune” [Douglas, 2011: 228], combătând astfel ideea „noului roman” foarte la modă în mediile literare franceze. El scrie un „roman roman” în care dorește să „realizeze o amplă frescă a societății românești dintr-o perioadă istorică extrem de zbuciumată, cuprinsă între 1936-1948. În același timp, el vrea să regăsească, pe calea imaginației și timpul paradisiac al tinereții sale.” [Glodeanu, 2010]. În realizarea scenelor care transpun momente din cel de-al doilea război mondial, Eliade rămâne tributار esteticii autenticist-existențialiste, în timp ce pentru conturarea *questei* personajului principal el face recurs la *semne și simboluri*, procedee din recuzita fantasticului erudit care dau naștere la ceea ce el numește „narațiunea mitică”.

La un prim nivel de lectură, în romanul *Noaptea de Sânziene* Mircea Eliade creează un personaj tipic epocilor globalizante. Ștefan Viziru este un funcționar de rang înalt pe probleme economice care lucrează ca atașat pe lângă legațiile ambasadelor românești din Europa. Acesta, în lungile sale vizite în Occident, practică o formă de dialog intercultural prin lectura unor mari opere ale unor mari gânditori din dorința de-a „ieși din istorie”¹. Creând acest personaj, Eliade pornește de la premisa că omul poate ființa în același timp ca reprezentant al unei națiuni, dar și ca parte integrantă a universului, considerând că în substanța „celor aleși”² se păstrează în nuce mentalitatea omului arhaic, care nu poate fi revelată decât prin recursul la mit.

Pe de o parte, romanul *Noaptea de Sânziene* citit la nivelul evenimentelor istorice poate fi interpretat ca o proză existențială, întrucât Eliade scrie acest roman la Paris, oraș care a lansat moda existențialismului prin Sartre, Camus și Simone de Beauvoir. Existențialismul „apare ca o alternativă, ca o posibilitate de interpretare a istoriei în lumina evenimentelor dramatice care se consumă pe scena ei europeană, însă nu se prezintă ca o alternativă viabilă pentru o situație care depășește în dramatism o clasică *l’embarras du choix* existențialistă” [Mitchievici, 2010: 22]. Ștefan Viziru are un prieten, Biriș, profesor de filosofie care prin

replicile sale face trimiteri la existențialismul francez și la Sartre. Anchetat de torționarul Duma pentru un presupus mesaj secret care ar fi trebuit transmis dincolo de Cortină, Biriș îi recunoaște acestuia că și-ar fi dorit să ajungă la Paris, să meargă la cafeneaua Les Deux Magots pentru a le explica filosofilor francezi ce înseamnă în România postbelică să fii „en situation”: „De ce nu poftiți pe la noi, pe după Cortină, să vedeți cum se pune <<le problème du choix>> și ce se mai întâmplă cu <<le problème de la liberté>>? De ce nu veniți pe la noi să faceți cunoștință cu adevăratul <<moment istoric>>?”[Eliade, 2010, II: 282]. Prin vocea lui Biriș, Eliade transmite occidentalilor dezamăgirea românilor lăsați pradă totalitarismului rus: „Am vorbit cu ură împotriva occidentalilor pentru că ne-au abandonat. A fost o greșeală. Ar fi trebuit să-mi dau silința să-i înțeleg și pe ei. Toți ar fi făcut la fel. Când e vorba să te salvezi pe tine, nu te mai gândești la altul; îl sacrifici pur și simplu. Așa a fost de când lumea.”[Eliade, 2010, II: 285].

Ca personaj ancorat în istoria concretă, Ștefan Viziru adoptă și el comportamentul existențialistilor. Atunci când, aflat în Londra bombardată de adversari, refuză să trăiască „momentul istoric”, sustrăgându-se clipei prin lectura operei lui Shakespeare, el nu găsește o soluție viabilă războiului, deoarece în zilele următoare va experimenta groaza atacurilor aeriene alături de alți trecători în adăposturile amenajate de autorități, dar va trăi libertatea existenței: „În ceasurile în care mă smulg războiului, citesc lucruri fără absolut nicio legătură cu actualitatea. Citesc bunăoară poeți, filosofi, mistici. În acele ceasuri nu accept nici cea mai vagă aluzie la actualitate (...) nu vreau să-mi amintesc de soția, de copilul meu sau de țara mea așa cum sunt în *clipa de față*. Mă gândesc la ei proiectându-i într-un alt Timp, fie un anumit moment din trecut, fie un Timp imaginar. (...) Refuz astfel să fiu prezent la un foarte mărunț eveniment istoric.(...) dacă în acel moment cade o bombă și mă omoară, mă omoară ca un om liber- iar nu ca sclav; căci mă omoară cu mintea fermecată de geniul unui poet.”[Eliade, 2010, I: 313-314] Evenimentele istorice prezentate pe parcursul romanului vor aluneca treptat în derizoriu sau într-un plan secund, întrucât în prim-plan se vor instala „experiențe de ordin personal, dar de relevanță universală”[Mitchievici, 2010: 23]

Pe de altă parte, lectura de profunzime a cărții arată că cea mai substanțială parte a romanului *Noaptea de Sânziene* se concentrează în jurul narațiunii mitice care îl are ca protagonist pe Ștefan Viziru, un căutător de semne și simboluri ce parcurge un traseu inițiativ la finalul căruia se găsește pe sine, cel adevărat, întrucât înțelege că *moartea* devine *viață*, conform concepției guénoniene potrivit căreia orice „sfârșit va fi totodată, în virtutea continuității ce leagă lucrurile, începutul unui nou ciclu”[Ichim, 2001: 143]. Critica literară apreciază că Eliade inserează mai multe „mituri culte” în substanța romanului pentru ca, prin lecturile repetate ale generațiilor, aceste texte să iasă din istorie, eternizându-se. Cele mai pregnante două mituri care au fost puse în relație cu subiectul romanului au fost mitul lui Parcifal și cel al lui Tristan și al Isoldei.

Eugen Simion găsește că *Noaptea de Sânziene* reprezintă „primul caz de roman total în literatura română: frescă istorică, roman politic, roman sentimental, roman intelectual, roman de moravuri, și, nu în ultimul rând roman mitic”[Simion, 2006: 226], dar că „adevăratul roman- și cel mai bun- este cel mitic și erotic”.

Pornind de la idila dintre Ștefan Viziru și Ileana Sideri, Eliade reface povestea tragică a lui Tristan și a Isoldei. Ștefan însă este căsătorit cu Ioana, cea care anterior fusese logodnica lui Ciru Partenie, un dublu al personajului, dar și al autorului: „Între cele două personaje

funcționează un principiu al interdependenței. Ei vor pieri unul prin celălalt, pentru că, totdeauna, dublul trebuie să sfârșească prin moarte.”[Ichim, 2001: 131] În noaptea de Sânziene din 1936- când cerurile se deschid- Ștefan o întâlnește pe Ileana în pădurea de la Băneasa și de atunci n-o mai poate uita. Destinul „îi face semne” și el pornește în căutarea lor. Revederile dintre cei doi sunt foarte rare, dar „atunci când se întâlnesc, Ștefan și Ileana, discută mai puțin despre dragoste, cât despre timp și eliberare prin moarte.”[Simion, 2006: 235] În decursul a 12 ani, Ileana se căsătorește cu un anume Tony care ulterior moare într-un accident, cum de altfel mor și Ioana și Răzvan (soția și fiul lui Ștefan), în bombardamentul Bucureștiului. Totuși, timp de 12 ani, Ștefan o caută pe Ileana fără însă a o putea găsi. Trăiește experiența imposibilă de-a iubi în același timp două femei. Are sentimentul că a luat ursita altuia, că a trăit viața altuia, că dacă n-ar fi întâlnit-o pe Ioana și aceasta nu l-ar fi confundat cu Ciru Partenie, și-ar fi putut trăi propriul destin. Timp de 12 ani, Viziru își caută ursita pendulându-se între România, Londra, Portugalia și Franța. Ca un Ulise de inspirație joyceană, aflat în drum spre Ithaca personală (Ileana), Ștefan Viziru cade în mrejele mai multor zeități mărunte, dar și „a unei Circe de duzină- insațiabila domnișoară Zissu”[Simion, 2006:236]- și întârzie astfel întâlnirea cu destinul. În 1948 însă, la exact la 12 ani de la prima întâlnire, într-o altă noapte de Sânziene, Ștefan o reîntâlnește pe Ileana în pădurea de la Royaumont (Franța) și, fiind amândoi eliberați de trecut, își împlinesc destinul:„Simți în acea unică nesfârșită clipă, întreaga beatitudine după care tânjise atâția ani, dăruită în privirea ei înlăcrimată.(...) Știuse că acea ultimă, nesfârșită clipă îi va fi de ajuns” [Eliade, 2010, II: 359].

Raportarea la *Tristan și Isolda* nu este întâmplătoare, Ileana însăși recunoaște în idila lor mitul tristianian: „îmi repetam că e ridicol, că parcă ar fi ca în *Tristan și Isolda*...Ștefan, pentru mine, a fost ca în *Tristan și Isolda*. În noaptea aceea mi-ai dat, poate fără să vrei, fără să știi, mi-ai dat o otrăvă, mi-ai otrăvit sângele, mi-ai otrăvit sufletul, și eu n-am mai trăit ca oamenii vii și treji, ci așa cum trăiesc umbrele, cum poate că trăiesc morții.”[Eliade, 2010, II: 356]. Acest mod de abordare a temei erosului l-a determinat pe Matei Călinescu să aprecieze că în acest roman „Ioana reprezintă instinctul vieții al lui Ștefan, în timp ce Ileana este aplecarea sa secretă către autodistrugere, tentația Thanatos-ului, instinctul morții.”[Călinescu, 2002: 112]. Ștefan își risipește viața încercând să înțeleagă un mister: Cum un bărbat poate iubi în același timp două femei? el se străduiește să găsească răspunsul la *întrebarea justă*, dar este mereu în contratimp, și când găsește răspunsul, se găsește pe sine.

Mai aproape de traseele gândirii guénoniene, Ofelia Ichim analizează în romanul *Noaptea de Sânziene* mitul lui Percifal. Ștefan Viziru, așa cum îi spune și numele (Ștefan= „coroană”, Viziru= „conducător”, în plan spiritual) se află în căutarea Graalului și, de aceea, el îi adresează lui Anisie (un mistic *dintre cei aleși*) o întrebare „pe care o consideră încărcată cu aceeași forță benefică precum cea a lui Percifal: unde este Graalul? Ștefan întreabă: «Cum e Dumnezeu?» Ștefan Viziru este deocamdată prea dependent de normele timpului istoric, pentru a merita îngăduirea de a pune întrebarea corectă”[Ichim, 2001: 155] și, de aceea, nu primește răspuns, Anisie rechemându-l peste patru ani pentru a-i vorbi despre înfățișarea lui Dumnezeu. Potrivit legendei Regelui Pescar, Parcifal salvează castelul aflat în păcănărire, putrezire și măcinare, punând regelui *întrebarea justă*, și imediat după aceasta „ținutul întreg se regenerează, apele încep să curgă din nou în albiile lor și toate pădurile înverzesc”[Eliade, 2003:184], pentru că *întrebarea justă* „regenerează și fertilizează; și nu numai ființa

omenească, ci întreg Cosmosul”[Eliade, 2010, II:61]. Ștefan Viziru simte că rătăcește în labirint, și de aceea fascismul și războiul duc la putrezirea lumii în care trăiește și el. Astfel se explică obsesia sa pentru *întrebarea justă* care să-i ofere prin ea însăși regenerarea lumii, întrucât el ar dori să reușească precum sfinții, să iubească toți oamenii. Dar sufletul său este torturat și neîmpăcat de iubirea simultană pentru două femei. Pentru că ajunge cu jumătate de an după timpul de întâlnire pe care i-l dă Anisie, Ștefan nu va mai afla răspunsul și în felul acesta se condamnă, fără să știe, la moarte.

Se constată astfel că acest personaj, „martor și hermeneut” totodată, își găsește perechea în moarte „căci nuntirea în momentul de trecere spre eternitate deschide o taină, cea a fuzionării spiritului cu materia, anulează limitele ființei, iar întoarcerea spre origini coincide cu o naștere, cu o «înălțare»”. Moartea este miresă absolută, crăiasă a lumii. Nunta presupune prin calitatea sa de *coincidentia oppositorum*, o aspirație spre androginism- stare originară a lumii.”[Ichim, 2001: 165] Spre această stare originară tânjește eroul Ștefan. În toată existența sa el și-a căutat propriul drum spre Centru, mântuirea și libertatea sa. El știe că umanitatea păstrează în inconștientul ei colectiv această beatitudine a stării originare. Dar omul de după căderea adamică a uitat că posedă această cunoaștere a lumii, și de aceea Ștefan, printr-un proces de anamneză, încearcă să recupereze paradisul pierdut. Trei sunt întrebările care îl macină și care îi orientează căutările. El consideră că prin obținerea răspunsului la aceste întrebări poate accede spre Nirvana. El se întreabă: Cum este Dumnezeu? Cum poate ieși din timp? și Cum poate iubi în același timp două femei? Înțeleptul Anisie încearcă să-l orienteze spre răspunsul la prima întrebare, dar pentru că el întârzie la întâlnirea proiectată peste patru ani, nu mai are acces la răspunsurile căutate. Asta nu înseamnă că eroul nu-și desăvârșește *questa*. Putem intui, că prin moartea protagoniștilor în pădurea de la Royaumont, aceștia regăsesc beatitudinea începuturilor, reintegrându-se astfel universului primordial.

Pentru unii critici literari, romanul *Noaptea de Sânziene* este "cel mai bun roman din literatura română"(Sergiu Al. George), pentru alții (Eugen Simion) nu este o capodoperă, dar ceea ce se poate spune cu certitudine este că această operă aduce o schimbare de direcție în scriitura eliadescă, prin părăsirea formulei romanului existențialist în favoarea prozei fantastice cu scopul de a reda "demnitatea metafizică a narațiunii".

Referințe bibliografice

- Borbely, Ștefan, *Proza fantastică a lui Mircea Eliade.Complexul Gnostic*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2003.
- Călinescu, Matei, *Despre Ioan Petru Culianu și Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecții*, Polirom, Iași, 2002.
- Douglas, Allen, *Mit și religie la Mircea Eliade*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2011.
- Eliade, Mircea, *Insula lui Euthanasius*, Humanitas, București, 2003.
- Eliade, Mircea, *Noaptea de Sânziene* (I, II), Litera, București, 2010.
- Glodeanu, Gheorghe, *Coordonate ale imaginarului în opera lui Mircea Eliade*, Dacia, Cluj-Napoca, 2006.
- Glodeanu, Gheorghe, *Fascinația ficțiunii. Incursiuni în literatura interbelică și contemporană*, Fundația Culturală Libra, București, 2006.
- Glodeanu, Gheorghe, *Magia nopții de Sânziene*, în *Nord literar*, nr.2 , 2010.

Ichim, Ofelia, *Pădurea interzisă. Mit și autenticitate în romanele lui Mircea Eliade*, Alfa, Iași, 2001.

Marino, Adrian, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

Mitchievici, Angelo, *Ieșirea din timp: încercările labirintului. Scurtă introducere în tehnica inefabilului*- studiu introductiv la *Noaptea de Sânziene*, Litera, București, 2010.

Pârvan-Jenaru, Dana, *Mircea Eliade la răscrucea dintre literatură, știință și viață*, în *Obervator Cultural*, nr.462, 2014.

Simion, Eugen, *Mircea Eliade. Nodurile și semnele prozei*, Junimea, Iași, 2006.

***, *Dicționarul general al literaturii române*, Univers Enciclopedic, București, 2006.